

než jak jim zobák narostl, směšný — a za druhé zdržuje svět v jeho vývoji: tomu, kdo má v moci vyřešit problém pražských fasád, znemožňuje totiž, aby pochopil, že nese za cosi odpovědnost a že se z této odpovědnosti nemůže vylhat ani prostřednictvím vítězného boje s hubertusy, ani abstraktními řečmi o perspektivách člověka, ani odkazem na industrializaci Slovenska.

(1965)

ÚNAVA ZE SKEPSE

Jiří Hájek

Dokud jsou lidé vystaveni ohrožení, dokud stojí v boji na život a na smrt, je jim všechno jasné. Za války se zdálo všechno jako na dlani: život i smrt, dobro i zlo. Mnozí naši přátelé šli na smrt, protože věděli, že je něco většího než život, bez čeho nelze žít: smysl života. My jsme však shodou okolností zůstali naživu. Náš život od těch časů mohl mít jediný smysl: zápas o uskutečnění hodnot, které oni stvrdili smrtí. Zdálo-li se nám, a zdálo se nám to potom stále častěji, že faktický průběh revoluce tvrdě koriguje naše vlastní představy a předpoklady, byli jsme vždy znovu i za cenu těžkých vnitřních rozporů ochotni dát nakonec za pravdu tomu, co jsme pokládali za jakousi vyšší, nadosobní, často individuálně nepochopitelnou pravdu revoluce, od níž jsme neměli právo ustoupit.

Když nás XX. sjezd KSSS seznámil s rozsahem ztrát, jež utrpěl v době stalinských deformací humanistický smysl revoluce, znamenalo to, že jsme si musili znovu klást otázku, jaký mělo smysl všechno, co jsme do té doby žili. Ubránit smysl našich životů, které byly spjaty se socialismem, znamenalo přistoupit k analýze všeho, co se odehrálo ve společnosti i v literatuře, v našem myšlení, z hlediska onoho původního smyslu, s nímž jsme začínali žít. Znamenalo to zříci se mnohého, čemu jsme na rozhraní čtyřicátých a padesátých let nakonec uvěřili, co jsme mysleli i psali. To nebylo lehké: šlo o naše nejlepší léta, v nichž jsme vydali mnoho

energie, v nichž jsme spotřebovali mnoho sil. Přitom za všechno, co jsme do té doby dělali, bylo často jedinou odměnou střídavé označování za buržoazní liberály (po konferenci mladých spisovatelů na Dobříši v roce 1948) nebo za krvavé sektáře a „prodloužené ruce zločinecké bandy Slánského“ (v roce 1951 a následujících).

Ohrožený smysl všech věcí, s nimiž jsme byli spjati, mohla uhájit jen bezohledná analýza prožitého. Tuto analýzu, její průběh a tempo ve veřejném a v literárním životě však neurčovaly jen požadavky plného poznání pravdy, ani jenom požadavky společenské etiky, nýbrž i složitosti denní politiky, vývoj mezinárodní situace počínaje neblahými maďarskými událostmi roku 1956. Požadavky těchto dvou rovin se řadu let konfliktně střetávaly a překrývaly. V pokřivené optice těchto sporů mohli se chvílemi jevit ti, kdo z hlediska momentální politické situace jaksi předčasně vyslovovali určité otázky, týkající se nedávné minulosti, jako zdroj neklidu a ohrožení. Tak vznikala atmosféra, v níž se vlastně až do XII. sjezdu strany, a v některých situacích i po něm, načas spojovaly v jakési „stavovské sebeobraně“ v literatuře a v celém kulturním životě ideově značně protichůdné síly.

Kdykoliv se však kulturněpolitická situace začínala normalizovat, objevovaly se vždy znovu a stále výrazněji názorové diference uvnitř takzvaného „antidogmatického“ proudu: zpočátku se tyto rozpory jevily jako rozdíly v radikálnosti kritiky dogmatismu, jako vzájemné obviňování z dogmatismu, liberalismu, revizionismu a mnoha dalších neřestí. „Antidogmatismus“ však trval dál: až do té doby, kdy se bylo nutno ptát, pro jaké nové hodnoty vůbec chce vlastně sám uvolnit prostor. Tato doba nastala asi přibližně už na III. sjezdu československých spisovatelů, i když jsme si to ještě dobře neuvědomovali: tuším, že to byl Ján Rózner, kdo už tenkrát ukázal, že intelektuální produktivita antidogmatických bojů, jakkoliv byly historicky nutné, byla značně pomyslná, omezujíc se většinou na zjištění přibližně té hodnoty, jako že dvě a dvě jsou přece jenom čtyři.

Dá se říci, že v literární tvorbě od té doby vznikly už potenciálně některé základní opěrné body nové koncepce literatury. V teorii a kritice však tato pozitivní koncepce nenašla dosud výraz. Bylo-li tu něco kladného, byla to spíše snaha o získání informací nebo aspoň letmých představ o všem, co se událo ve světové literární teorii a kritice v době, kdy jsme s nimi ztratili kontakt. Do názorového vakua, do krize kritérií, která pokračuje, vstupují některé pozitivní hodnoty zatím převážně jen zvnějšku: marxistická kritika, pokud se nepřestává cítit jako taková, žije v tomto provizoriu z Ernsta Fischera a Garaudyho, z Brechta a z některých italských teoretiků. Z jejich podnětů vyrostly první samostatné

rozběhy k novému literárnímu myšlení: pražská kafkovská konference například.

Tato krizová situace má však jeden užitek: dovršuje rozklad iluzí o jednotné antidogmatické frontě. Ukazuje se, byť zatím v různých kryptogramatických formách a náznacích, že naše kritika dogmatismu opravdu vychází z různých konců a míří k různým cílům.

Z mlhovin, které zatím obestírají literární luhy, výrazněji vystupuje skupinka mladých kritiků, která rozbila svůj stan v druhém ročníku Tváře, zejména B. Doležal a J. Němec: vyslovili se přibližně, že je uspokojuje antidogmatismus stejně málo jako dogmatismus. Obojí je minulost. J. Vohryzek, kterého bere Tvář z celé skupiny kritiků kolem Května jediného bez výhrad na milost, to formuloval ostatně ještě jasněji na únorové konferenci kritiků: jakousi parafrází Leninovy teze o dvou národních kulturách mluvil o zvláštním dualismu uvnitř naší současné kultury, v níž žije vedle sebe na jedné straně „jednota dogmatismu a antidogmatismu“ a na druhé straně jiná, podle jeho názoru zřejmě jediné hodnotná a hodnototvorná kultura, „která se jaksí vymyká“. Porozumění je snadné: smělé tvrzení o „jednotě dogmatismu a antidogmatismu“ chce říci, že oba jsou koneckonců jen znesvářenými dítkami jediné „marxistické matky“. Ona nová, jediné pravá kultura, která se „jaksí vymyká“, je nová a pravá především proto, že do téhle nepříjemné rodiny nepatří.

Dříve bývalo zvykem tyto problémy „vyřešit“ jednoduchým administrativním zásahem. Opakovat takové metody dnes by znamenalo přidat jen k množství odstředivých sil, jež se nahromadily ve stavu literatury právě proto, že se dosud ideové problémy často řešily jen mocensko-administrativně, nové nesnáze a výbušniny. Nelze ovšem, jak to činil na letošní červnové plenárce Svazu Václav Havel, ztotožňovat kritiky Tváře s mladou literární generací: její názorové rozvrstvení je mnohem pestřejší. Její podstatné síly v dramatu, v poezii i v próze zasahují do lidských a společenských zápasů naší doby ve jméno zcela jiné estetiky, než jakou proklamuje Tvář a její duchovní otcové. Stojíme před kyselým jablkem, do něhož je nutno kousnout: je možno jaksí de iure připustit, aby v socialistické zemi existovalo cokoliv jiného než marxistická kritika, cokoliv jiného než literatura v plném smyslu socialistická?

Pokud jde o představování, k tomu není třeba nijak příliš namáhat fantazii: na to stačí náš zrak. To je už literární fakt. Nesetkáváme se s ním ostatně jen u nás a nesetkáváme se s ním také poprvé, i když bychom se tak chtěli tvářit. Pokud jde o připuštění nebo nepřipuštění tohoto faktu, o jeho legitimitu, stojíme před vážným rozhodováním, jehož důsledky je třeba zvážit z hlediska dlouhodobých objektivních podmínek literárního

a duchovního vývoje. To, co chci říci, není motivováno takzvaně „abstraktně humanistickými“ zřeteli. Jde mi o velice sobecký zájem marxistického myšlení i socialistického umění. Přesvědčujeme se neustále, že jednou z nejtěžších, nepřekonatelných překážek jakéhokoliv vyjasňování názorů normálního vývoje a tvůrčí produktivity marxistického myšlení je, aby marxismus se v literární teorii stejně tak jako v celé oblasti humanitních věd nepředpokládal asi stejně samozřejmě, jako se ve slušné společnosti předpokládají umyté ruce a čistá košile. Pokud trvá dnešní stav, je to nejjistější cesta, aby se marxismus stále rozplýval v prostoru jako něco zcela neurčitého, aby se do něho z důvodů holé existenční oportunity snažilo bezbolestně vejít kdeco a kdekdo, aby proti svému nejvlastnějšímu historickému charakteru přestal být inspirující a organizující kulturotvornou silou a stal se principem omezení. Právě tak je tomu s koncepcí socialistického umění. V dnešní situaci se do pojmu socialistického umění snažíme vměstnat všechno, v čem prostě cítíme určité humanistické akcenty, co zcela jistě nepodryvá základy našeho společenského zřízení, a pro co tedy reklamujeme právo publicity jako pro literární hodnotu, i když to je někdy hodnota pro marxisty vysloveně objektivně sporná.

Náš stát vyrostl historicky z principů marxistického učení, je těmito principy řízen a s nimi je spjata jeho budoucnost. Je přirozené, že i v oblasti kultury a duchovního života si musí marxismus a jím inspirované umělecké síly činit nárok na vedoucí úlohu. Tento nárok si však v kultuře musíme dobývat tvůrčími činy bez intervence jakýchkoliv mimoliterárních vlivů. Na základě faktického stavu celé světové kultury bychom však měli v této oblasti uznat skutečnost, že ne všechny nemarxistické filozofické směry jsou automaticky přímo protisocialistické. Je nutno rozlišovat souběžce, potencionální spojence i odpůrce. Zrovna tak bychom měli i do našich vnitřních literárních poměrů promítnout zásadu, která je už dnes samozřejmá ve vztahu k západoevropským spisovatelům: že ne každý ne-socialista je eo ipso antikomunista. Tato zásada se prosadila v obecném povědomí zatím především u výjimečných osobností, jako je Vladimír Holan: jak dlouho však trvalo, než se stalo samozřejmostí (a ani dnes ne pro všechny), že tento velký tragik obecné situace člověka dvacátého století má velice legitimní a významné místo v dnešní české literatuře. Udržovat zdání názorové homogenity uvnitř naší literatury, připouštět jen jakousi vnější diferenciaci uměleckých stylů, to je něco, co škodí literatuře jako celku a co nejvíc škodí vyhraněnější krystalizaci a plnému sebeuvědomění jejich socialistických sil, které by v tomto celku měly mít iniciativní úlohu.

O užitečnosti otevřené názorové diferenciaci se můžeme přesvědčit na dnešní maďarské literatuře, která je myšlenkově neobyčejně dramatic-

ky rozvrstvena: právě proto však je velmi produktivní na výrazné, osobité hodnoty. Po celá desetiletí se v ní vedle sebe rozvíjejí tak rozdílní komunističtí spisovatelé jako József Lengyel, Béla Illés a Tibor Déry, a vedle nich na jedné straně „lidoví spisovatelé“ Véres Peter a Szabó Pal, na druhé straně modernisti Gyula Illyes a Lajos Kaszak, a vedle nich „osamělí chodci“ typu László Németha. Tyto a mnohé další tvůrčí a filozofické koncepce přitom spolehlivě spojuje zcela neproblematický vztah k socialistickému řádu jako k jediné základně historického rozvoje maďarského národa a maďarské národní kultury. Marxistická kritika nemusí dnes vůbec proboujovat nutnost této diferenciaci a nemusí také, aby mimovolně nepodpořila tendence směřující k zužování tvůrčího prostoru literatury, tichošlápkovsky obcházet palčivé problémy a vyhýbat se názorovým střetnutím s nemarxistickými, nesocialistickými koncepcemi, jak tomu často bývá u nás.

Uznat zásadu, že v oblasti humanitních věd mají i v socialistických zemích právo na existenci i nemarxistické koncepce, to by vedlo k tomu, že například i skupinka kolem dnešní Tváře, zatím jen obecně podezíraná z katolizujících tendencí, by musila opravdu ukázat svou konkrétní orientaci i svou myšlenkovou kapacitu. To, co dělají zatím, je většinou jen nezávazná hra a intelektuální koketerie, surogát faktické tvorby, předstírající bůhvíjaká duchovní bohatství, která zůstávají zatím neprůkazná. Nebylo by pak nutné ani možné, aby své filozofické sympatie a antipatie zašifrovali ve vztahu k současné literatuře jen do všeobecně diskreditujících výpadů. Nastala by pro ně jistě dost nepříjemná nutnost formulování vlastní pozitivní koncepce literatury, což by opravdu, kdyby setrvali jen při svých dosavadních literárních „favoritech“, jako je v poezii Wernisch a Hejda a v próze dejme tomu Nápravník, dopadlo asi velmi chudě. Pak by se však vytvořily teprve podmínky pro skutečnou diskusi, konfrontaci názorů i hodnot. Je těžko polemizovat s takovými mlhovinami, jako jsou jakési „katolicizující tendence“. Dnešní filozofické katolické myšlení se rozvíjí ve velikém rozpětí a protikladech, jež zahrnují pozice relativně velmi pokrokové (dejme tomu Teilhard de Chardin) i silně reakční. Za dnešního stavu věcí zatím nevíme, oč Tváři jde. Může jít o všechno možné, a nemusí jít vůbec o nic. V takovém případě lze nanejvýš úměrně k neurčitosti její pozice dokazovat, že je nemarxistická. Takový důkaz by však byl jednak snadný, avšak zároveň myšlenkově zcela neproduktivní. Jestliže si u nás ještě někdo představuje ideový boj jako pouhou klasifikaci určitých názorů a pozic, jako jejich prosté vyhlášení za nemarxistické nebo buržoazní, my už takovým sebeklamům propadat nesmíme. To by bylo jen chození ve starých začarovaných kruzích.

Nejde však o tuto jednu úzkou skupinu. Jde právě tak například o starší nemarxistické kritiky, kteří dnes začínají publikovat, a to je jen známka normalizace literárních poměrů. Tito lidé necítí potřebu konformovat se s marxismem, a to je konečně také v pořádku, jenomže s některými jejich spornými názory se dosud nikdo neodvážil polemizovat patrně z obavy, aby je znovu nepřipravil o publikační možnosti. Ještě důležitější je ovšem otázka zdravého vývoje mladé literární generace. Ukazuje se, že mladí nedospívají a nebudou zřejmě ani v budoucnu dospívat k marxismu žádným zázračným vnuknutím nebo snad dokonce úplně automaticky jen na základě dnešních forem výuky marxismu na školách. Musíme zároveň být aspoň natolik realističtí, abychom viděli, že je stále ještě mnoho skutečností v společenském životě i v kultuře, které jsme zatím neodstranili, jež cestu mladých spisovatelů k marxismu podstatně ztěžují nebo přinejmenším velmi prodlužují (už jen fakt, že se u nich marxistické přesvědčení jaksí samo sebou předpokládá, je jednou z takových překážek).

Musíme také připustit, že hluboká etická a intelektuální krize, již jsme prožívali po roce 1956, mohla a také měla u různých spisovatelů různé vyústění. Vývoj literatury neprobíhá jako ranní rozcvička, do níž se zařazuje jen tak pro „rozhybání“ dejme tomu určitý počet cviků ve skepsi, po nichž však přicházejí už výhradně povinné optimistické sestavy. Období po XX. sjezdu nás nesporně postavilo před řadu otázek, na něž ještě dodnes neznáme uspokojivé odpovědi. K tomu přistupují různé zatěžující subjektivní faktory. Čím víc byl předtím marxismus deformován v naivní fideismus, tím nebezpečnější prázdnota se rozevřela před mnoha lidmi, když se tato fideistická stavba zhroutila. Filozofický interes, neřku-li filozofické vzdělání, nebylo ani před XX. sjezdem, ani po něm silnou stránkou většiny spisovatelů ani kritiků. Do literární obce pronikají většinou jen stínové obrysy filozofické problematiky ve formě různých pocitů a nálad. Marxismus této většiny byl vždy v podstatě jen jakýsi „élan vital“, živený několika málo dogmatizovanými prostopravdami. Byli zasaženi tento elán, zplihly úplně i ony prostopравdy. Veškeré složitosti a krize politického vývoje let 1956-63, které nepřispívaly k stupňování společenské aktivity literatury, byly v takové situaci často automaticky připisovány na konto neurčitých pocitů zklamání z marxismu jako filozofie. Tyto pocity ovšem našly sotvakdy písemný výraz: sublimují však ve vnitřní nejistotě kritérií, jež v kritice nejen trvá, nýbrž se stále rozrůstá, a kterou si jen velmi naivní duchové mohou pochvalovat jako vzor důsledné bezpředsudečnosti a názorové diferenciaci.

Zdůrazňuji ještě jednou, že mluvím o perspektivní koncepci literatury, a to o koncepci socialistické literatury, nikoliv o stavu literatury sa-

motné. Literární tvorba však právě dospěla k bodu, kdy postupně rozrušila všechny staré, omezující a deformující dogmatické koncepce, kdy si ověřila mnohost a složitost svých vlastních funkcí, kdy se však právě ti, jimž jde o nový, hlubší a úplnější marxistický výklad situace člověka a společnosti, ocitají, až na několik málo „uznávaných“ výjimek, v úloze partyzánů jakési, pro většinu kritiky, která chce být na úrovni „požadavků dne“, naivní staromilské víry, která dávno vyšla z módy. Karvašova Jizva například nebo Procházkova Přestřelka mohou mít nedostatky, kolik chtějí, mohou být hodnoceny jako větší či menší umělecký zdar nebo nezdar. Ohlas, jakého se jim dostalo u tzv. vlivné kritiky, svědčí však o tom, že tato díla nejsou odmítána pro své chyby, nýbrž především pro celý svůj přístup ke skutečnosti, pro svůj směr a záměr. Mohl bych k tomu připojit osud Bublíkovy Páteře, poslední Nesvadbovu novelu a řadu dalších knih. To ukazuje, co mám na mysli. Neexistence jakékoliv pozitivní koncepce socialistických sil, jejíž formulace se někteří lidé obávají jako čehosi, co by mohlo pro literaturu znamenat nebezpečí nového povinného „normování“ a omezování, se stává ve skutečnosti právě omezením a překážkou vývoje.

První příčinou dnešních literárních nejistot jsou nejistoty filozofické. Marxismus, který se mnoha lidem dříve zdál obsahovat univerzální neměnné pravdy, dávající odpověď na všechno, co je třeba vědět, začíná se znovu stávat nástrojem nikdy neuzavřeného, stále se vyvíjejícího poznání skutečnosti. V tomto procesu si marxismus nově vymezuje svou kompetenci ve vztahu k přírodním i společenským vědám, svůj specifický předmět i jeho rozsah. Snaží se postupně kriticky vyrovnávat s vývojem moderní nemarkxistické filozofie a celého duchovního života za posledních třicet let, v nichž se pod vlivem stalinské éry stal jen uzavřenou soběstačnou soustavou katechismových pravd, která se octla nakonec v dokonalé izolaci nejen od vývoje vědy, ale i od ostatních filozofických směrů, na něž bylo třeba kriticky reagovat.

Přitom však ti, kdo v posledních letech pro obrodu leninského, to jest tvůrčího marxismu vykonali nejvíce, Togliatti, Garaudy, Fischer, se ocitají často v podivné situaci. Především jim bývá z různých stran kladena otázka, zda nejdou příliš daleko ve své kritice stalinských deformací marxismu. Kam vlastně vůbec jdou? Co ještě chtějí, když jsme se už přece všichni dávno zřekli dogmatismu? Cituje snad dnes ještě někdo Stalina? Dnes, ať jde o jakoukoliv oblast jevů, jimž je třeba hledat vysvětlení a řešení, citujeme výhradně Lenina a Marxe. Chce někdo tvrdit, že to nebyli dost dobří marxisti?

Jde jen o jednu důležitou věc: že Marx i Lenin sice podrobili všestranné kritické analýze společenskou kulturní skutečnost své doby, že se

však zásadně nezabývali prorokováním budoucnosti. Svět šedesátých let dvacátého století je jiný svět než ten, ve kterém oni působili. Ekonomickou, politickou, filozofickou ani kulturní problematiku naší doby nelze řešit pomocí citátů z klasiků marxismu, nýbrž rozvíjením jejich způsobu myšlení, využíváním jejich přístupu ke skutečnosti, pro nějž byla příznačná především nedůvěra k apriorním formulím a bezpodmínečný respekt vůči faktům. Teoretikům jako Garaudy a Fischer, které zde jmenuji jako symboly širšího teoretického úsilí, jež zahrnuje mnoho zemí a zasahuje do nejrůznějších filozofických disciplín a všech kulturních oblastí, nejde o nic jiného než o to, aby marxismus druhé poloviny dvacátého století byl schopen hrát takovou historickou úlohu jako v době Marxově a Leninově. To není jen jakýsi filozofický směr uvnitř soudobého marxismu: to je nejvážnější, pro celé světové revoluční hnutí existenčně důležité úsilí o úplné poznání skutečnosti, jež je rozhodujícím předpokladem všech společensko-politických rozhodnutí. Kdybychom byli řešili naši dnešní ekonomickou problematiku jinak než na základě zkoumání objektivních ekonomických zákonů, dostali bychom se záhy do katastrofální národohospodářské situace. Avšak před stejně naléhavým „bud’ – anebo“ stojíme ve všech oblastech života i kultury. Nikde nevystačíme s dogmatickými fikcemi. Všude se začíná prosazovat nutnost faktického poznání reálného stavu věcí. Všude však podnikáme teprve první kroky (někde nás teprve čekají). Nový přístup ke skutečnosti se ve všech oblastech prosazuje proti ohromné tíži zastaralých představ a zaběhnutých manýr. To ovšem nejsou jen problémy jedné země, nýbrž celého revolučního hnutí.

Synekdochicky použitá jména R. Garaudyho a E. Fischera nemají v této souvislosti rozhodně platnost jmen nějakých marxistických papežů: jsou to, jako všichni ostatní teoretici tohoto směru, jenom lidé, kteří kladou nové otázky a hledají odpovědi. Nic víc však nelze od žádného smrtelníka žádat. Éra marxistických papežů je nenávratně pryč. Lze s oběma třeba stokrát nesouhlasit. Dožadují se sami důrazně na svých čtenářích rozumové kontroly i kritické spolupráce. Mají však bezpodmínečný nárok na naši důvěru a morální podporu jako jedni z prvních, kdo pochopili vývojové nutnosti soudobého marxismu.

V takové vážné situaci, jako je dnešní, je nutno tyto nové, nástupní báze marxistického myšlení, ohrožované tolika protitlakem, systematicky ve všech oblastech tvorby upevňovat a rozšiřovat. V poslední době lze však zaznamenat tendence, které naopak berou v pochybnost základní směr tohoto nástupu. Je slyšet názory, že Garaudy je koneckonců eklektik, který se pokouší neorganickým přejímáním metodologicky cizích filozofických prvků a podnětů zachraňovat marxismus. To je prý počínání zcela pochy-

bené, neboť je nutno nejprve podrobit zkoumání samy základní principy marxismu, nikoliv začínat s opravami fasády.

Koneckonců, proč ne? Nechme zatím stranou hodnocení úlohy Garaudyho a mluvmе o zkoumání základních principů. Myslím, že každý filozofický směr, který chce zůstat živou silou, a tím spíš marxismus jako filozofie, která je spjata a která se obrací k lidské praxi, musí stále odhalovat své vnitřní rozpory a překonávat je, musí přezkoumávat svá východiska permanentní analýzou vývoje skutečnosti. Je důkazem síly a životnosti, nikoliv ústupu marxismu, jestliže např. marxističtí ekonomové podrobují kritice na základě dnešních poznatků tzv. zákon absolutního zbláckování mas jako domněle nezbytnou součást charakteristiky kapitalismu. Avšak ti, kdo mluví (a řekli jsme, že právem) o tom, že je nutno přezkoumat platnost základních principů marxismu, počínají si zatím docela jinak. Abychom dostali tuto diskusi na racionální základnu, musili by říci, co vůbec pokládají za konstituující principy marxismu. Pak by měla začít řeč o tom, které z těchto principů zůstávají v platnosti a čeho je nutno se zříci, má-li marxismus být práv celému rozsahu dnešní skutečnosti. Pokud však zůstávají právě jen při onom všeobecném tvrzení, že je třeba přezkoumat základní principy, a sami k tomuto přezkoumávání ještě vůbec nic nepřičinili, pomáhají jen šířit obecnou nejistotu a ohrožují ony zatím rozhodně ne příliš rozsáhlé nástupní báze tvůrčího marxismu.

Co je třeba pokládat za konstituující rysy marxismu a které z nich je nutno na základě nového poznání společenských a přírodních věd změnit nebo odvrhnout, to je však právě jádro sporu, jež je třeba rozhodnout. Tento spor už nabyl ve světě v posledních letech mnohem konkrétnější podobu než u nás, kde se z různých příčin vše odehrává spíš v rovině náznaků, pocitů a nálad. Můžeme například odmítat Kolakowského nebo Lefěbvrů, jak chceme, můžeme jim dávat, když si myslíme, že tím něco vyřešíme, i nejrůznější nelibozvučná epiteta. Ti však přinejmenším, místo všeobecných vzdechů, vyslovili určitý racionální názor, jímž se je možno racionálně zabývat. I pouhý filozoficky interesovaný laik může na první pohled vytýkat Lefěbvrovi zužování předmětu marxistické filozofie, jednostranný antropologismus, jenž vyklízí všechny ostatní důležité oblasti filozofické aktivity nemarxistickým koncepcím. Avšak i v rámci této příliš zúžené koncepce přináší například v posledních letech Lefěbvrův výzkum problematiky lidského odcizení rozvoji marxismu zejména ve vztahu k literatuře daleko větší užitek než pouhé obecné pochybování o tom, k čemu je vlastně marxismus dobrý. Můžeme mít ještě víc námitek proti Kolakowského opravdu velmi „tekutému“ vymezení hranic mezi marxismem a nemarxismem, můžeme sdílet s jeho kritiky přesvědčení,

že to, co zůstalo i dnes podle jeho názoru z marxismu životné, je něčím příliš esoterickým, než aby si ještě mohlo činit nárok na ovlivňování, ba revoluční změnu lidské praxe: kdyby marxismus ztratil tuto kvalitu (předtím nebezpečně oslabenou vlivem dogmatických fikcí), přestal by být vůbec marxismem a stal by se opravdu nanejvýš jen „filozofickou inspirací uvnitř všeobecného způsobu pozorování světa“. Přesto však bylo v určitém vývojovém bodě nutno vyslovit to, co řekl Kolakowski: mnohé jeho dílčí podněty měly inspirující vliv na antropologický směr marxistické filozofie u nás i jinde ve světě, jehož významný přínos rozhodně nelze odmítat jen proto, že se často více či méně izoluje od souvislostí s širší filozofickou problematikou soudobého marxismu. Kolakowského Člověk bez alternativy je vynikající intelektuální výkon, který povznesl celou diskusi o marxismu mezi marxisty na novou úroveň.

Základní rozdíl mezi pozicí Lefěbvra a Kolakowského a mezi stanoviskem Garaudyho není však rozhodně rozdíl mezi originalitou a eklekticismem. Dělí je odlišný názor na to, co lze pokládat za konstituující principy nebo dejme tomu „koncepty“ (Lefěbvre) marxismu a co z nich zůstává platné a potřebné pro filozofickou interpretaci moderní skutečnosti. Garaudy bojuje o integrální koncepci marxistické filozofie, zahrnující poznání přírody, společnosti i člověka, ontologii i gnozeologii. Neopakuje a nepřejímá přitom všechny filozofické kategorie Engelsovy a Marxovy, nýbrž je kriticky přezkoumává s ohledem na zcela nový rozsah lidského poznání v speciálních vědách i na novou filozofickou problematiku nadhozenou nemarxistickými filozofickými směry za posledních třicet až čtyřicet let. Jeho postoj k nemarxistickým proudům není však v žádném případě postojem nějakých lehkomyšlných neorganických adaptací. Vezměme třeba jeho vztah k Husserlovi: nic z fenomenologie jako filozofického systému nepřejímá, avšak nachází v husserlovském pojetí vědy nikoliv jako souboru údajů, nýbrž činů, nahromaděných za celá tisíciletí dějin, v jeho interpretaci poznání ne jako faktu, nýbrž aktu myšlenkové intencionality filozofickou argumentací důležitou pro to, aby moderní marxismus upevnil a prohloubil svou rozhodující vlastní pozici jako filozofie lidské praxe. Neboť „marxismus může žít a rozvíjet se jen tehdy, jestliže zahrnuje a překonává vše, co je v současné filozofii živé“ (Garaudy, Perspektivy člověka, s. 17).

Co tedy od naší filozofie dnes potřebuje literatura a celá kulturní fronta, není pouhé živení dobré nebo špatné nálady. Bez filozofie, která by dala celé socialistické kultuře výchozí impulsy k racionálnímu pochopení a zvládnutí totality moderního života, nelze uvažovat o žádné trvalejší koncepci socialistické literatury. Pro tuto koncepci nejsou bezprostředně tak důležité například spory o rozsah předmětu marxistické filozofie ani spory

o ty či ony marxovské a engelsovské kategorie. Ty jsou velice důležité pro samu filozofii. Pro dnešní koncepci literatury je však podle mého přesvědčení nejdůležitější uhájit a rozvinout nejvlastnější charakter marxismu jako kritické filozofie. Marxismus se stal nejvlivnější filozofií moderních dějin především proto, že byl integrální kritikou falešného vědomí, vyjádřeného v idealistických filozofických systémech, v náboženských, ideologických a morálních představách i právních kodexech. Marxismus ve všech oblastech duchovní tvorby uvolňoval cestu plnému poznání skutečnosti, nezakreslenému voluntaristickými předpoklady, neuznávajícímu posvátná tabu. Dnešní marxismus může mít stejný význam pro současný historický vývoj i pro moderní kulturu, jen zachová-li si svůj původní osvobodivý kritický charakter a uhájí-li jej i sám proti sobě, proti svému vlastnímu falešnému vědomí. Literatura vycházející z jeho filozofické základny musí být literaturou plného poznání člověka, jež se realizuje neustálou kritikou všech interpretací skutečnosti, které už přestaly být adekvátní faktickému stavu, kritikou všeho, co v životě neodpovídá základním lidským potřebám.

Nerozlučně se svým kritickým charakterem je zároveň marxismus jedinou reálnou filozofií lidské praxe. Nejenom že chápe myšlení jako produkt praktického jednání. Praktické jednání není jen jeho východiskem, nýbrž i kritériem jeho pravdivosti i jeho cílem. Člověk, mluveno Marxovými slovy, poznává svět tím, že vytváří svůj lidský svět, tím, že tvoří sebe. Pomocí věcí, které vytváří, poznává a odhaluje svět a uskutečňuje se jako lidský člověk. Jen z této filozofické základny může být literatura netoliko interpretací situace člověka, nýbrž i zároveň jednou z „věcí“, které člověk vytváří, aby se uskutečnil jako člověk. Kritický duch a základna filozofie lidské praxe, to jsou nejdůležitější východiska a předpoklady specifické koncepce současné socialistické literatury. Kromě inspirujících podnětů, jež socialistické literatuře nabízí soudobá marxistická antropologie, jsou právě toto dva rozhodující směry, v nichž je zapotřebí intervence filozofie do současné literární a umělecké problematiky. Avšak každá filozofická intervence, která v literatuře zmnožuje iracionální pocity nejistoty, neurčité nálady únavy a všeobecné skepse, znemožňuje sebeuvědomování socialistické literatury.

Přestože všeobecně skeptické vzezření zůstává zatím pro značnou část kulturní veřejnosti známkou svobodného ducha, skutečné individuality už začínají pociťovat v spontánní sebeobraně možností tvorby únavu z těchto unavených, skeptických nálad. Skepse, která se stala světovým názorem, ospravedlněním pasivity a ideologií bez moci, nepodněcuje tvorbu, nýbrž ji ochromuje. Ti, jejichž veškerá činnost se omezuje jen na permanentní pochybování o všem, jsou pro další vývoj bezmála stejnou pře-

kážkou, jako byli v nepříteli vzdálené minulosti lidé, kteří nebyli schopni pochybovat vůbec o ničem. Skepse, která nutí k neustálému ověřování všech výsledků a k důslednému průzkumu nejrůznějších možností řešení, tato marxovská skepse jako metoda myšlení je pobídkou tvorby. Skepse jako světový názor, jako zdůvodnění duchovní pasivity a nemohoucnosti, je však vražedným klimatem, v němž se nedá dlouho dýchat. Není už nástrojem, nýbrž překážkou poznání. Odstraněním této překážky začíná každé racionální řešení dnešní situace.

(1965)

OČ SE PŘEME

Poznámky k otázkám umění

Ivan Skála

Je-li v přirozenosti lidské touhy hledat a nalézat, pro umělce toto hledání a nalézání se naplňuje tvorbou. Dost dlouho jsme se ohlíželi nazpět, abychom vášnivým prověřováním hodnot a zásad rozlišili zrna od plev. A třebaže hodnoty vznikají historicky a nemají nárok na věčnost, vynucují si aspoň dočasnou hierarchizaci, a také zásady, prošlé ohněm zkoumání, volají po stanovisku, které je potvrdí, opraví nebo popře.

Zdá se, že obecných diskusí, nakolik byly jen chozením v kruhu, se nejdříve nabažili umělci, pokud do nich vůbec vstoupili. Řeší si většinou svou práci v díle. Plodný progresivní proces probíhající v naší společnosti vytvořil podmínky i inspiraci pro velmi živý kvas ve všech oblastech našeho umění, kde vzniká v neobyčejně širí, rozmanitosti a diferencovanosti nová tvorba. Pojem socialistického umění se v nových dílech podstatně rozlišil a rozrůznil, jak to odpovídá vnitřní diferenciaci naší společnosti, a to ne snad jen ve smyslu tvaru, umělecké formy, ale především ve smyslu mnohostranného pohledu na skutečnost i mnohostranného působení na člověka, na různé stránky jeho bytosti.

Nad touto tvorbou si zároveň uvědomujeme, že křivka jejího úspěchu s překvapivou přesností odpovídá křivce jejího společenského zaujetí,